

ГРАД
THEATRE
CITY
БУДВА

ТРГ
ПЈЕСНИКА
1993

ПОСТМОДЕРНА НА ТРГУ

ОКТОИХ

Александар Јерков

Постмодерна романса

Не треба ни у једном разговору, или говору на тргу, или одговору на позив пријатеља, наметати неки посебан тон, не треба се држати постмодерног изговора, треба прекршити академске договоре. Могло би се, уместо тога, поћи од једне идеализоване жеље да се разуме и оно што се не може учинити сасвим разумљивим. Могло би се, другачије речено, предложити да се било ком лепо насловљеном скупу, па и оном о романси читања, о традицији, о постмодерни на Тргу... подари оно што мора недостајати, штавише да се пронађе онај недостатак који разговор о постмодерни уопште чини могућим.

Уколико постоји нешто што ниједан (о) постмодерни скуп не би могао да поднесе, то је авет *Историје*. Разлози за то нису само теоријски и епистемолошки, већ и сасвим практични: авет *Историје* на Балкану иште још крви и патње. Онај исти злоумни касапин балканских судбина још увек се игра нашим животима. Досадашње жртве нису умилостивиле *звер времена* пре свега зато што најбоље од живота није жртвовано у храмовима, већ у јамама, што крв није потекла у обредима мишљења, већ под простом руком убица. Патос историје, чији подмукли одјек допире иза не тако далеких брда, на чијим врховима се не загледају звезде и не мисли о тајни постојања, већ се туче у име свих нас, а будућим покољењима жели да завешта тајна опстанка, патос историје је страшна оптужба против нашег доба. Наше је доба постмодерно само када објављује стратегије уметничког *растварања*, у свему осталом препознаје се политичко насиље, култ политике и власти, а не питома слобода и неприкосновена вредност живота. Постмодерно стање је похвала лепоте постојања - наше постојање је насупрот томе увреда и понижење, крах племените и отмене жеље за срећним животом.

Нихилистичка објава смрти Бога протресла је

метафизичко здање мишљења - постмодерна објава смрти истине и извесности чини то исто у уметности. Манипулација идејом истине, међутим, има страшне последице тамо где се неепохално живи, где истина опстанка није загарантована робним вишковима, политичким традицијама и друштвеним ритуалима власти. Рецимо једном речју истину постмодерних сазнања, коју истину управо зато што сама себе доводи у питање ништа не може потврдити, па је није сасвим лако ни признати: *Историја је љрча о моћи која се служи обманама да сваком развоју дођађаја љружи довољно разлога да његов крај накнадно изгледа као нужан, ођравдан и добар исход*. Оваквој пара-аристотеловској дефиницији историјске трагедије може се упутити више приговора, но пажњу постмодерног доба привлачи проблематизовање историјског ума. Упркос томе, размишљање о неподношљивости светске политике је окаснело онда када постмодерно доба ту неподношљивост не ублажава. Тешко нам је, у томе нема ничег постмодерног. У ономе у чему има постмодерног, у томе нема духа теже, како би рекао Ниче. Има лакоће постојања.

Постмодерна политика проналази изговор да се на површину изнесе историјска лаж - нити има великих разлога, нити има великих оправдања, све је само стихија моћи, условљавања и интереса. Ево дакле зашто је данас нужно доспети у шкрипац: светска политика у доба постмодерне не слуги на добро. То није постмодерна политика, то није политика постмодерне, то је обесно политичко иживљавање историјске премоћи, уграђене у токове светског капитала, знања, оружја, информација... Не морамо ли се зато одлучно запитати јесу ли наша политичка убеђења на нивоу нашег разумевања постмодерног доба? Јесмо ли спремни да се узверемо на своје планине, да себи одговоримо на питања Ничеовог Заратустре, али и на ратне одјеке са оближњих планина? Сме ли се у овом *историјском љренуђку* - је ли и ово тоталитарна реторика? - говорити епским језиком, хтети митска слика вечне победе и царство бескрајне славе и праведности? Сме ли се, са друге стране, забити глава у живи песак резигнације, потонути у хуманистичке мочваре? Чему савремене стратегије

приповедања, описивање врлине, распусност књижевног дискурса?

Ко сте Ви, господо постмодернисти, па и ја сам, који говорим о Вама? Јесмо ли достојни свог времена, или је време недостојно нас?

Крећемо се све спорије и преостаје још само да се ишчекује онај тужни тренутак када ће се грозна језа увући у наша срца, језа коју нећемо моћи да ублажимо ни топлином књижевних дела, ни ватрама читања, ни жртвама паљеницама које су до сада, јер смо спремно у њих инвестирали време свога живота, чувале тај живот на берзи опстанка. Бенјамин вели да управо на смртима о којима читамо желимо да огрејемо свој зимогрожљиви живот. Можда је још једино преостало да својим смртима згрозимо живот, или да на пламену неких нових живота сагоримо своја читања?

Туробно и ружно су донедавно изгледала Адорнова запиткивања поезије у сенци Аушвица. Не могу се зато отети утиску да је отужно жудети за романсом у предвечерје наших *срећних дана*, онако срећних као што би их Бекет приказао. И мислити о традицији пред *крај њарџије*, такође Бекетов. И бити на тргу, са кога се глас више не чује у домовима грађана атинских, а ни грађана нема, ни Атине нема, ничега нема. Држимо ли у својим рукама само премоћно теоријско оружје, шта заиста чинимо? Чему нам постмодерна мисао служи, јесмо ли у њеној власти, је ли такво мишљење дорасло оваквој култури? Превише је питања. Превише је и одговора ако ни на једно питање није одговорено.

Можда је сада последњи тренутак да се нешто учини. Уколико свет није подложен промени, онда се барем говор мора мењати. Чуди ме, рецимо, што овде, на скупу, на Тргу, у говору нико никогa, и нико ништа не прекида. Академска правила су изнад свега - уместо снаге опстанка, срећног живота и ведрине, остаје само опстанак правила и њихово изигравање, академска прилика која не хаје толико за живот колико брине да се настави са говором, да се говори и даље, упркос свему, упркос томе што се можда одавно нема шта рећи. Слика постмодерног доба је свет у коме је све што треба рећи већ казано. Ужас пред овом немоћи да се говори нешто

Ново - захтев за Новим одређује природу модернизма - застире све претходне дилеме. *Моћ ужаса*, како би рекла Кристева, сада се претвара у сазнање да се све може говорити, но да ништа више није битно. Шта ћете учинити да постанете битни, нужни, неопходни, да се без Вас не могу замислити сунце и звезде, земља и вода нашег књижевног народа, шта ћете учинити, господо постмодернисти, па и ја шта чиним, који о вама говорим? Тумачење је, наравно, од користи, али све се мора поетички преточити у велика књижевна дела. Господо постмодернисти, врли пријатељи, пишете ли велика дела, она што су само за вечност мишљена?

Велика књижевна дела су, наводно, плод модернистичке поетичке идеологије, начела грандиозности, облакодера, највиших зграда на урбаном свету - у постмодерном добу треба, наводно, да их замене дискретне књижевне стратегије и поетичка претапања. Погрешно, драга господо. Књижевна судбина зависи и од надахнутих тумачења, али пресудно је хоће ли поетичка романа читања, тако заводљива и драга сваком ведром књижевном сензибилитету, хоће ли се она отелотворити у великим књижевним делима.

Политичко узнемиравање романа читања, традиције, живота и поетике на Тргу, наравно, није плод политичког живота у нашој земљи. Тај дилувијални политички живот тече у неком несхватљивом смеру. Политичко узнемирење није плод чак ни расправа о томе какав је политички став сваког тумачења књижевности. Пре десет година чикашки часопис *Критикал инквјери*, рецимо, окупно је угледне америчке критичаре око теме *политика интерпретације*. Иако се распон њиховог интересовања кретао од политичке основе методологије савремених наука до критичке основе Клаузевицевих размишљања о рату, или специјалистичких промишљања политике теорија модернистичке уметности, или теорија интерпретација, премда је расправа вођена живахно, полемички и уз духовите реплике, чини се како је пре десет година овај скуп заправо само наслутно да постоји политичка димензија читања.

Поједностављено речено, док је из позних есеја Пола де Мана Хилис Милер градио идеју *еџике*

чићања, читања које би кантовски обавезивало на читање као такво, једно ново безинтересно читање, већ се могло наслутити да ће приговори оваквој постмодерној стратегији одсецања текста од живота почети да се множе. Један духовит приговор затварању у свет библиотеке могао се и овако формулисати - како читати текст исписан на зиду библиотечког храма читања који каже: сви моји су мртви. Треба ли да посегнемо за речником цитата у настојању једне лажне учености да се провери није ли то већ толико пута речено, а наше је још само да разумемо контекст?

Један други приговор ишао је за тим да истакне антропологију читања. Прелазећи из Констанца у Калифорнију Волфганг Изер се управо посветио антропологији књижевности. У њој Изер види будућност књижевне теорије. Из крила саме деконструкције, међутим, родила се једна нова забринутост; ту поново стајемо пред Цефрија Хартмана који је, на изванредан начин, инспирисао скуп о романси читања.

Хартманова књига из седамдестих година, збирка чланака *Судбина чићања*, када јој се данас вратимо, показује ону огромну самоувереност са којом се од искустава феноменологије и структурализма бежало у нове читалачке стратегије. (Пре тога је Хартман писао књигу са програмским насловом који је тада био чест у америчкој критици *С ону сћрану формализма*.) На прелому осамдесетих година написао је Хартман једну другачију књигу, арнолдовски спрегнуту у *Крићика у бесјућу*. Не само да је она још увек могла да привуче пажњу остарелог Рене Велека, већ је чувала перспективу читаве двадесетовековне традиције. (Из ове књиге сам, узгред буду речено, 1982. године за часопис *Књижевна крићика*, преузео текст "Дело читања".)

Промене Хартманове стратегије тражиле су све радикалније кораке. Тако његова следећа књига, *Чување текста*, посвећена Дерида, књижевности и филозофији напушта сиже тумачења да би се препустила драми текста: пратећи Деридину текстуалну (не ноетичку) дисеминацију, Хартманов текст се такође разлива у нове графичке дизајне, поигравање написаношћу и обликом текстуалности. Ту се, наравно, већ захтева више но што судбина читања може

да понуди - тражи се да она постане текстуално стварна, да остави отисак на тексту. А онда, после Де Манове смрти, тзв. школа са Јела се разишла, сам Хартман се вратио романтичарима и својим раним темама. Тек када је политички притисак на академску заједницу порастао, а скандалозне оптужбе са циљем да се хајдегеријанци, деридијанци, демановци - америчке верзије постмодерне критике - прогнају у азил за тоталитарне стратегије текстуалности, а заправо набеде као наводни баштинници конзервативизма протегнутог до радикализма и нацизма, Хартман се морао успротивити. Његова последња књига објављена пре две године на Харварду (управо оне недеље када сам био у посети универзитету и издавачу, па ми је утолико дража) *Умањена предсказања*, са поднасловом *Књижевни есеј у културном рају*, подсећа на књижевнокритичку културу, и брине о будућности критике да би зачала расправу о томе шта након једног доба. За Хартмана то је доба деконструкције - зато он каже, мислећи на себе, "живот је постојао раније, а постојаће и после Дериде". Штавише, желећи да у култури неједнакости подсети како се не могу утврдити и обновити само једнострано схваћене, искључиво представљене супротности, Хартман подсећа на чувену Хегелову анализу односа роба и господара у *Феноменологији духа*. Књижевност се, упозорава стари, сеобради Хартман, некадашњи затвореник концентрационих логора, човек живог погледа и ведрих плавих очију, књижевност се рађа из *традиција*, не из Традиције. То су, по свој прилици, мисли он, знали већ сакупљачи усмених песама. Књижевна критика има снагу да поврати и слави такве изворе. Филомелин труд, каже Хартман, да се да глас безгласном, да се изговори неизговорљиво и именује непознато, стапа се на хоризонту књижевне историје са једним другим митом: Орфејом који хита да поврати изгубљени предмет жудње. То што је Еуридика два пута изгубљена, каже Хартман, ипак нас мора упозорити да је чудо уметности ограничено на обнову приче пре него што може обезбедити повратак самог предмета.

Хартман истовремено спашава текст и оставља га изгубљеног у постмодерном царству: блискост са

предметом, као код Бодријара, не доноси предметност, него вртоглавицу и екстазу комуникације. Хартман се, дакле, није вратио идеологији извора другачије но као извору прича у којима се укрштају различите традиције. У таквом укрштању настају књижевна дела. Зато је постмодернизам једна плодна перспектива, зато се не сме пристати само на велику Традицију, већ се (многе и различите) *традиције* морају учинити Великим. Хартманово поигравање митовима, оним орфејским који је и Ихабу Хасану, али и Слотердајку, послужио као метафора нашег доба, и Филомеле, ткаље без језика која шаље убитачну поруку, говоре о стратегији укрштања митских прича.

Тако се завршава Хартманов круг. Оно што је некада програмски постављено пред књижевну критику и читање, сада се враћа као једна суптилнија стратегија. Романса нашег читања, верујем, мора се продужити на овакав, двоструки начин. Не мора се бити на маргини, како то програмски следи из претходне књижевне декаде, већ се мора продрети у срж културних проблема са којима живимо, и ту, у ишчезлом бившем средишту за које се од средине шездесетих веровало да је изгубљено и напуштено (од Арнхајма до Дерида), показати суптилност постмодерних стратегија и књижевних вредности.

Читајући такође недавно објављену књигу Дејвида Демроша, *Наративни завети. Трансформације жанра и усљон библијске литературе*, са интересовањем сам пратио како се библијска романса развија до средњовековља. Код Грина се, опет, у студији *Иронија у средњовековној романси* види како је једна сложенија стратегија поткопавања престабилизованог жанра постојала и у тој епоси. То, напоскон показује и савремена методологија примењена на романсу, као што је то случај у зборнику *Романса. Жанровске трансформације од Крејџен де Троа до Сервантеса*, у чијем закључку Ралф Коен вели како се од размишљања о трансформацији могло dospети до самог жанра трансформација - а не заборавимо, управо је одлика романсе наводно мала променљивост и стабилност жанровских конвенција. Џорџ Декер у студији *Америчка историјска романса* показује приврженост једној врсти коју је заправо Валтер Скот учинио епохалним савременим

књижевним обликом. Напокон, и да тиме заврши-мо овај мали слалом кроз историју романсе, техника приповедања у моделу прозе чија окосница је однос постматрач-херој, разлог је да Кенет Брафи у савременој америчкој књижевности издвоји у истоименој књизи *елеџијску романсу*. Да имамо више времена, свакако да би било интересантно показати како се у различитим епохама мењао појам романсе, а како је само његово разумевање узимало зачуђујуће обрте. То би свакако било од велике користи да се разуме идеја романсе читања. *Романса, интјерпретације* је, међутим, књига Данијела О Харе, једног од најагилнијих, у то време млађих америчких критичара из групе окупљене око часописа *Баундри 2* и универзитета Сани из Бафала (на коме је радио Рене Жирар). Визионарска критика, - о њој је писао О Хара - но видимо, време је да се тај визионарски постмодерни занос учини битним у пољу укрштања различитих култура, да би се политиком читања сузбила нарастајућа искључивост, страшни варварски рат против отворености културе који не прети само да укине и разори постмодерно наслеђе, већ да сваку културу баци у далеке и тамне сводове прошлости. Шетња америчким пределима треба да покаже како се од програмских захтева постмодерне стратегије читања долази до једне нове културне зрелости. Од зрелости, и величине књижевних дела, које ће постмодерно доба у нашој књижевности изнедрити, зависи будућа лепота наше литературе.

Ако тако не буде, Ви који сте спремни да слушате ово што говорим, можда је ово наша последња романса, скуп посвећен једној неоствареној чежњи за добом слободе и лежерности живота неоптерећеног свакодневном драмом опстанка. О пријатељи, моји пријатељи, рекао би Вам Дерида, нема пријатеља. Постоји ли, онда још само ограда од књига, која као крила анђела штити наше животе, како би рекао Бланшо? Смем ли, драги пријатељи, да тој постмодерној тараби придодам као још један стубић, своју *Нову џекстиуалност*, коју ћете, можда, данас добити? Или ми дозволите, да данас још нешто проговорим о романси читања као једној узалудној љубави, оној којој би Дучић морао рећи -

*А ти не постојиш ниј си постојала;
Рођена у мојој тишини и чами,
На сунцу мој срца ти си само сјала;
Јер све што љубимо створили смо сами.*

Небеса су празна, вели Дучић у песми "Чежња"
- можда се управо зато Богу обраћао више од икога
у српској поезији? Али

*Само си лејоша колико си тајна;
И само истина колико си жудња.*

Тако он вели премда под празним небесима још
остаје нека представа о извесном. Ко се није дово-
љно изненадио после подсећања на политичке
захтеве интерпретације, он ће можда остати у чуду
пред Дучићем и *Песмом жени*!? Какве везе има
Дучић са постмодернизмом и романсом читања?

Свака историјска концепција истине подразуме-
ва да се она, хегеловски речено, обистињује у ходу
света. Нема истине тамо где нема стварности, а
стварности не може бити док у њој не проговори
историјска истина и одјекне бат корака Апсолутног
духа. Апсолутни дух, међутим, подразумева светс-
ки поредак истине, а уколико његову оштрицу
осећамо ових дана на себи као ход једне тотал-
изације која се не може поднети, онда смо поново
уједињени у нечему што је познавао и век који нам
претходи - у отпору машини политичке историје.

Постмодернизам, међутим, своје мелодије мора
ослушкивати онда када ветрови живота дувају у
еолске харфе поезије каква је Дучићева једнако као
у лиру без жица модерног Орфеја. Не вреди се опи-
рати - мера постмодернизма је моћ да се данас буде
у исти мах и далеко и близу Дучићевог естетског
идеала, спрам кога се рађао српски модернизам.
Величина приближавања види се у вредностима
савремене поезије од Ивана В. Лалића до Милосава
Тешића. Лалићев естетски идеал подразумева про-
грамске слојеве *Писма* у којима се открива истина
текстуалности поезије, док са друге стране
милозвучни верси плаве обале смисла. Исти такав
однос према раскривању поетичких механизма
стиха, са једне стране, и версичкој еуфонији са друге
стране, има и поезија Милосава Тешића, али је у
њој много теже ући у траг значењима: исписани на
влажном жалу, они се бришу под таласима. Стена
епске наивности, вели Адорно, јесте оно што оста-

је испод свих таласа и морске пене. Песак постмодерне пролазности је оно пријемчиво и благо што мами на неприступачну модернистичку обалу, сан бродоломника, претвара у плажу, идеал туристичке класе. Двострука је опозиција између Лалићеве и Тешићеве поезије. Не само транспаренција стихова и затамњивање смисла, већ и однос према градском духу обликује традиционални постмодерни простор. Лалићеве су верси урбана чељад, док Тешићеве другују са непатвореном природом, географијом и митом. Тако се на истој страни једног избора налазе два слична антипода.

После овог екскурса можда ће бити лакше да спојимо три теме које су се наметнуле - романсу, политику постмодерне и естетски идеал, и три околности: скуп о романси читања, разговор о постмодернизму и традицији, најзад постмодерну на Тргу. Романса је од свих књижевних облика "најближа сну о испуњењу жеље", писао је Нортроп Фрај. Владајући духовни и друштвени сталеж, вели Фрај, у сваком добу је нагињао томе да своје идеале пројектује у неки облик романсе. Даља Фрајева проницљива анализа прати, међутим, историјске облике романсе, од антике до соцреализма, уочавајући стратегију сукоба јунака и смисао његовог успеха, било да је тај успех ироничан или комичан, претворан или патетичан.

Захваљујући дубоком Фрајевом увиду ми бисмо већ овде били у прилици да кажемо како је идеал романсе читања политички израз доба текстуалности: друштвени успех је запречен јер је друштво престало да буде привилеговано место човекове борбе. Засут информацијама, човеков гигантски напор није у томе да сече Гордијеве чворове, већ да постане александријски тумач, да пронађе херменеутичку врлину, постане херој библиотеке, да овлада "фабулом библиотеке" како је говорио Павић, да се одликује у читању. Политичка судбина савременог човека је судбина читаоца - далеко од попришта стварних збивања, далеко од смрти и ерупција вулкана, он је ипак неми саучесник. Интима човековог живота преплављена је оним што је далеко и нестварно, па је и човеков политички одговор то да мора постати далек и стран самоме себи: човек себе познаје као онаквог каквог га је

обликовао рад читања и интерпретације. Читање је створило човека, он није природно јединство мисли, искуства и осећаја, битак као такав, већ једна химера која лебди у свету текста. Само си истина колико си жудња значи у постмодерној интерпретацији да је једино привилеговано поље друштвене истине поље жудње. Бити аутентично савремен значи пронаћи истину жудње. Тако се постмодерна спасава истине форме, која је својствена модернизму, али не тоне у неку идеалну садржину, као што је то случај пре постмодернизма: класицистички идеал трајања, или романтичарски идеал стварања, или реалистички идеал друштвене нужности... Све је напуштено.

Фрај је разликовао наивне и сентименталне романсе. Док је поље мита простор богова, каже Фрај, поље романсе је свет људи. Но ако се раздвоје митови и романсе настаје једна непремостива пукотина у причи о смислу живота. Хришћанство античке митове претвара у романсе, а доцније је и свети текст секуларизован, раскривен у романескности. Замислимо, вели Фрај, да се целини древних, митских текстова приступи као једној новој скрипти. Не постоји, каже Фрај, никакав "структурални принцип који спречава да фабуле (фаблес) секуларне литературе такође формирају митологију, или чак митолошки универзум. Да ли је могуће, тада, посматрати секуларне приче (сторисес) као целину, и како формирају посебну интегрисану визију света, паралелну хришћанској и библијској визији?" Зато ће Фрај на фикционалност, приповедни текст, гледати као на "тотални вербални ред". Разумљиво је да се из овако одређене перспективе Фрају напоследку чини оправданим да говори о "повратку мита", јер једино на тај начин Фрај може задовољити своју модернистичку потребу за трансценденталним. Но шта се дешава уколико се одлучно одрекне трансцендентално, не тако што ће се авангардистички одбацити, већ тако што ће се постмодерно занемарити? Замислимо да постмодерно доба располаже истим средствима и сазнањима, али запоставља модернистичка питања и тако, променом контекста, чини да све изгледа другачије. Променио се историјски контекст у коме живимо. Не вреди жмурити, не вреди стискати шакама ушне шкољке у

напору да се не чује нешто нечувено, скривено, јединствено. Не вреди узмицати пред постмодерним осећањем живота и постојања. Не вреди, госпо-до постмодернисти. Не вреди ни мени који пишем о Вама. Потребна су нам само највећа, митски велика дела. Има ли их?